

SLOVNÉ ASOCIOVANIE DETÍ HOVORIACICH PO SLOVENSKY¹

Eudmila Liptáková

Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Ul. 17. novembra 15, Prešov

E-mail: ludmila.liptakova@unipo.sk

LIPTÁKOVÁ, Eudmila: Word associations of Slovak speaking children. Slovenská reč, 2022, Vol. 87, No. 1, pp. 61 – 79.

Abstract: This article aims to present an empirical investigation of six- to seven-year-old children's free word associations in Slovak. The empirical data analyzed in this article were collected via lexical decision task, a method used within the qualitative research design. The data analysis indicates the syntagmatic-paradigmatic shift in children's word associations to stimulus nouns. In syntagmatic response to stimulus noun, the children produce either free verbal sequences or defining characteristics of a stimulus word (activity characteristics and descriptive attributes). In paradigmatic response to stimulus noun, the children produce semantically diverse associations, mostly in the following semantic categories: location or local proximity, inclusive parts, more distant meaning, word-formation paradigm, and coordinates. Despite the research limitations, the present results are consistent with the previous research findings in the field of children's word associations in both Slovak and other languages.

Keywords: 6- to 7-year-old children, word associations, lexical decision task, syntagmatic-paradigmatic shift, Slovak language

Článok v skratke:

- Príspevok predstavuje výsledky empirického výskumu slovných asociácií 6- až 7-ročného dieťaťa hovoriaceho po slovensky; išlo o kvalitatívny výskum, dáta boli získané online metódou lexikálneho rozhodovania a spracované pomocou obsahovej kvalitatívnej analýzy.
- Výskum nadväzuje na slovenské a zahraničné výskumy, potvrdzuje tendenciu syntagmaticko-paradigmatickej zmeny v slovných asociáciách dieťaťa na začiatku školskej dochádzky a poukazuje na kategoriálne preferencie v spontánných asociáciách detí.
- Výsledky výskumu informujú o organizácii verbálnych jednotiek v mentálnom slovníku dieťaťa daného veku, prispievajú k poznaniu jazykového vývinu a ponúkajú implikácie pre rozvíjanie jazykových schopností dieťaťa.

1. ÚVOD

Tému detského slovného asociovania rozpracúvame na základe empirického výskumu implicitných jazykových znalostí 6- až 7-ročného dieťaťa (Klimovič et al. 2020). Uvedeným výskumom nadväzujeme na doterajšie výskumy jazykového vývinu dieťaťa hovoriaceho po slovensky v ranom a predškolskom období (Slančová

¹ Výskum sa realizoval v rámci riešenia projektu VEGA 1/0353/18 *Implicitné jazykové znalosti dieťaťa mladšieho školského veku* v rokoch 2018 – 2020.

2008; 2018 a i.). Tematickým zameraním štúdie chceme prispieť aj k pripomenutiu šírky a rozmanitosti vedeckého diela profesora Jozefa Mistríka, ktorého, okrem mnohých iných výskumných tém, zaujímala aj detská reč (napr. Mistrík 1999, s. 385 – 389). Jozef Mistrík sa podobne zaujímal aj o oblasť, ktorá so skúmaním jazykového vývinu dieťaťa úzko súvisí, a to oblasť vyučovania slovenského jazyka. Okrem pravidelného prispievania do časopisu *Slovenský jazyk a literatúra v škole* bol spoluautorom učebníc a didaktických testov zo slovenského jazyka. V štúdiu budeme analyzovať slovné asociácie dieťaťa, a práve aj tejto téme sa Jozef Mistrík vo svojom výskume venoval (Mistrík 1980).

Cieľom štúdie je predstaviť výsledky empirického výskumu slovného asociovania dieťaťa na začiatku školskej dochádzky. Výskumné dáta sme získali na základe spontánneho asociovania dieťaťa na podnetové substantíva. V štúdiu postupne vymedzíme najdôležitejšie teoretické a empirické východiská tohto výskumného problému, opíšeme metodológiu výskumu a výskumný postup, analyzujeme získané empirické dáta a napokon výsledky výskumu podrobíme diskusii.

2. TEORETICKO-EMPIRICKÉ VÝCHODISKÁ

V rámci teoretických východísk sa zmienime o doterajších prístupoch k výskumu lexikálneho asociovania dieťaťa a uvedieme najdôležitejšie empirické zistenia. Najprv sa však krátko pristavíme pri samotnom koncepte asociácií. Asociácia vo všeobecnom pojmovom vymedzení znamená zreťazovanie alebo združovanie predstáv, pri ktorom jedna predstava za určitých podmienok vyvolá druhú predstavu (Jarošová – Buzássyová 2006). Okrem tohto všeobecného významu sa pojem asociácií špecifikuje v terminologickom význame v prírodných (chémia, biológia, astronómia, geológia), humanitných (literatúra), behaviorálnych (psychológia) a ekonomických vedách (Balážová – Bosák 2005; Jarošová – Buzássyová 2006).

Asociačné zákonitosti sa uplatňujú aj v jazyku pri vznikaní slovných reťazí zviazaných na syntagmatickom alebo paradigmatickom princípe (Mistrík 1980). **Paradigmatický princíp** v lexike chápeme na základe jeho vymedzovania v slovenskej lexikológii (Dolník 1990; Ološtiak 2011) ako nepriamy kauzálny vzťah medzi významom a formou slova, ktorý je podmienený vzťahom slova k paradigmaticky súvzťažným slovám. M. Ološtiak (2011) vyčleňuje ako konkrétny prejav začlenenosti lexikálnej jednotky do interlexematických vzťahov tieto typy lexikálnych paradigiem: onomaziologicko-lexikálna (lexikálne pole), synonymická, antonymická, slovtvorná, hyperonymicko-hyponymická, konverzívna, homonymická a paronymická. Pri slovtvornej paradigme ide však o priamy kauzálny vzťah medzi významom a formou slova, pretože pri slovtvorne motivovaných slovách možno na otázku *Prečo sa lexéma X volá tak?* odpovedať priamo (Dolník 1990; Furdík 1993). **Syntagmatický princíp** v lexike sa vzťahuje predovšetkým na lexikálnosémantický

aspekt syntagiem a kolokačné vzťahy (Dolník 2003; Ďurčo – Majchráková a kol. 2017). Kolokácie sú vlastne slovné asociácie, ktoré si hovoriaci osvojuje spontánne počas jazykového vývinu, a vytvárané asociačné vzťahy sú súčasťou mentálneho lexikónu jedinca ako súčasti jeho sémantickej dlhodobej pamäti (Ďurčo – Majchráková a kol. 2017; Schwarzová 2009). Uzualizované väzby medzi slovami sú základom pre syntagmatické paradigmy, t. j. súbory slov, ktoré tvoria relevantné okolie slova, pričom rozsah týchto súborov tvorí kolokačnú paradigmu alebo kolokačný profil slova (Dolník 2003; Ďurčo – Majchráková a kol. 2017).

Výskumy lexikálneho asociovania sa realizujú prevažne výskumnými nástrojmi psychológie resp. psycholingvistiky, a to aj vo vývinovej súvislosti (porov. Maršalová 1982; Novák 1988). O jazykovedný výskum slovných asociácií detí a dospelých sa pokúsil práve J. Mistrík (1980). Využil pritom jednoduchý dizajn asociačných testov, keď respondenti reagovali na stimulové slová zapísaním 20 asociovaných slov. Podľa autorových zistení, napriek 30-percentnej zhode asociovaných odpovedí, ktorá kopírovala frekvenciu daných slov v jazyku, boli ďalšie asociácie ovplyvnené individuálnym priebehom asociačných mechanizmov u jedinca. Medzi stimulmi a odpoveďami boli zreteľné sémantické súvislosti na paradigmatickej osi (najmä synonymia, antonymia alebo hyperonymicko-hyponymické vzťahy). J. Mistrík upozorňuje aj na význam skúmania slovných asociácií pre teóriu syntagmatiky, keďže asociačné testy doložili aj syntagmatické asociovanie (napr. *veľký* → *dom*, *muž* → *pracuje* a pod.) a poukázali na dvojaký charakter syntagmiem z hľadiska ich kompaktnosti. Ako kompaktnjšie sa ukázali atributívna, objektová a koordinatívna syntagma, ako menej kompaktné predikatívna a adverbialná syntagma. Z opisu výskumu sa síce nedozvedáme o veku a počte detí, ktoré boli podrobené skúmaniu, autor však uvádza niekoľko zaujímavých zistení z komparácie asociovania detí a dospelých. Ukazuje sa preferencia syntagmatického asociovania u detí (napr. z 1000 odpovedí deti asociovali na stimulové slovo *muž* verbatim *pracuje* v 180 prípadoch, dospelí rovnako z 1000 odpovedí v 22 prípadoch, a, naopak, odpoveď *žena* sa vyskytla u dospelých 458-krát, u detí len 10-krát). Ďalej sa ukázalo, že dospelí reagujú častejšie ako deti kontrastom (*široký* → *úzký*) alebo hyponymom (*zvíera* → *líška*).

Hĺbkový psycholingvistický výskum slovného asociovania, ktorý na Slovensku realizovala L. Maršalová (1982), viaceré z naznačených zistení J. Mistríka potvrdil. Autorka pri výskume použila psychologickú metódu asociačného experimentu, konkrétne variant voľnoasociačného diskretného experimentu, v ktorom respondenti odpovedajú na podnetové slovo spontánne jedným slovom. Takýmto výskumným dizajnom sa vyhla vytváraniu zreteľovania asociačných odpovedí, ktoré by nastalo pri kontinuálnom variante voľnoasociačného experimentu, v ktorom respondenti môžu odpovedať viacerými slovami. Nevýhoda tohto postupu sa ukázala aj vo výskume

J. Mistríka (1980), keď po 10 odpovedových slovách sa asociácie sémanticky vetvili tak, že sa ťažko dalo zistiť, ktorému stimulu nasledujúce odpovede patria. Výskumný dizajn jednoslovej odpovede na podnetové slovo bol v nadväznosti na výskum L. Maršálovej použitý aj vo výskume voľného slovného asociovania dospelých v blízkej češtine (Novák 1988), ktorého výsledkom bolo vytvorenie asocičných noriem pre českú dospelú populáciu.

Výskum L. Maršálovej (1982) poskytol pre náš empirický výskum jednak metodologickú oporu, ale aj referenčný rámec pre analýzu a interpretáciu výskumných zistení. Autorka skúmala deti v jednotlivých ročníkoch základnej školy a takisto vysokoškolákov. Pre náš výskum sú dôležité najmä zistenia o asociovaní detí mladšieho školského veku, ktoré autorka porovnáva aj s výskumami v iných jazykoch. Výskumnú vzorku v kategórii mladších žiakov tvorilo 600 detí z 1. – 4. ročníka základnej školy, v každom ročníku zhodne po 150 žiakov. Zoznam 120 podnetových slov pozostával zo 40 substantív, 40 adjektív a 40 verb. Pri výbere podnetových slov sa L. Maršálová opierala aj o údaje z Mistríkovho frekvenčného slovníka (1969), niektoré podnetové slová boli zámerne prebraté z publikovaných anglosaských noriem pre možnosť priameho porovnania so zahraničnými výsledkami. Autorka zároveň poukazuje na to, že pri výbere podnetových slov predložených deťom by bolo vhodnejšie vychádzať zo spontánnej hovorenej reči detí, v danom čase však tieto údaje neboli k dispozícii. Výsledky totiž potvrdili nesystematickosť závislosti detských asociácií od frekvencie podnetového slova v jazyku.

Pri analýze asocičných odpovedí detí L. Maršálová (1982) pracovala so štyrmi kategóriami podľa gramatického vzťahu odpovedí k podnetovým slovám. Vymedzené kategórie odrážajú syntagmatický a paradigmatický princíp organizácie lexiky v mentálnom slovníku dieťaťa, resp. prieniky oboch princípov. Išlo o tieto kategórie: a) **paradigmatická odpoveď** – odpoveď tej istej tvarovej triedy ako podnetové slovo (napr. *krava* → *mlieko*); b) **paradigmaticko-syntaktická odpoveď** – odpoveď zodpovedá tvarovej triede podnetu, ale vytvára s ním v plynulej reči možný sled (napr. *kmeň* → *stromu*); c) **hrubá syntagmatická odpoveď** – tvarová trieda odpovede je odlišná od tvarovej triedy podnetu (napr. *oko* → *vidieť*); d) **syntagmaticko-syntaktická odpoveď** – ide o odlišnú tvarovú triedu podnetu a odpovede, pričom navzájom vytvárajú taký sled, ktorý sa môže objaviť v plynulej reči (napr. *mucha* → *lezie*).

Výsledky analýzy ukázali, že počty paradigmatických odpovedí sa s vekom zvyšujú (v 1. ročníku tvorili 22 % odpovedí a v 4. ročníku 37 % odpovedí). A, naopak, s vekom klesá podiel paradigmaticko-syntaktických, syntagmatických a syntagmaticko-syntaktických odpovedí. Najčastejším typom asocičnej odpovede je však vo všetkých ročníkoch ešte syntagmaticko-syntaktická odpoveď, čiže asociovanie možným sledom slov v plynulej reči. Najvyššiu hodnotu paradigmatických

odpovedí dosiahli skúmané deti pri substantívnych podnetoch, pri adjektívnych a verbálnych podnetoch je hodnota nižšia. V 4. ročníku sa však tieto hodnoty takmer vyrovnávajú. Pri substantívach je podľa zistení L. Maršálovej (1982) vysoké množstvo asociácií v každom veku. Výraznejšie pribúdanie slovných asociácií pri adjektívach a verbách s rastúcim vekom možno interpretovať ako odraz rozvíjajúcich sa kognitívnych procesov dieťaťa, keďže tieto podnetové slová už nie sú pomenovaniami samostatne jestvujúcich javov, ale pomenovaniami abstraktnejšieho statického a dynamického príznaku.

Hoci deti najviac asociujú na substantíva v každom veku, asociované sémantické kategórie sa vývinovo menia. Napr. v 1. ročníku prevažovala sémantická kategória *aktívna charakteristika* (napr. *vták – letí, spieva, čviriká*), v 3. ročníku už boli okrem tejto kategórie výraznejšie zastúpené aj asociácie z kategórie *deskriptívnych atribútov* (*vták – veľký, spevavý, zranený*) a z kategórie *prípadov pojmu* (*vták – orol, vrabec, holub*). Na porovnanie, v 5. ročníku sa prehlbuje výraznejšie zastúpenie deskriptívnych atribútov, ale napríklad aj kategórie *nadradených pojmov* (*vták – zvieratá, zverina*) (Maršalová 1982).

Zmenu v povahe asociačných odpovedí so zvyšujúcim sa vekom detí sme zaznamenali aj v našej skoršej empirickej sonde (Liptáková 2007)², v ktorej sme sa primárne venovali skúmaniu denotatívno-konotatívnej schémy prototypového chápania dediny u detí a detskej reflexii vzťahu medzi mestom a dedinou. Na zisťovanie slovných asociácií sme použili obrázkové stimuly, písomné pojmové mapovanie a Vennov diagram. Pri podnetovom slove *dedina* reagovali tretiaci zväčša syntaktickými asociáciami v prirodzenom rečovom slede: *Je tam veľa kvetov. Rúbe sa tam drevo. Nie sú tam bytovky. Žije tam srnka. Nechodí veľa áut. Šiestaci už dominantne asociovali v paradigmatických vzťahoch. Napríklad, uplatňovali antonymiu pri porovnávaní dediny s mestom (*málo domov – veľa domov; menej ľudí – veľa ľudí; ticho – hluk; viac roboty – menej roboty; priateľskí ľudia – pyšní ľudia*); asociovali v rámci hyperonymicko-hyponymických vzťahov (*zvieratá – ovce, kozičky, pes; príroda – lesy, kopce, potok, stromy*); v rámci entít lexikálneho poľa pojmu *dedina* (*kostol, krčma, reštaurácia, ihrisko*), ale aj v rámci atributívnych kolokácií pojmu *dedina* a súvisiacich reálií (*dedina: farmárska, chudobná, ľudová, útulná; dedina – čistý vzduch, malé obchody, krásne lúky, pracovití ľudia, veľká sloboda, dobrá úroda*).*

Syntagmaticko-paradigmatická premena v slovných asociáciách detí je empiricky dokázaná aj v iných jazykoch, pričom prudký nárast paradigmatických asociácií bol zistený v 1. – 3. ročníku základnej školy (Maršalová 1982; Owens

² Výskum bol súčasťou poľsko-slovenského projektu INTERREG *Žiak na poľsko-slovenskom pohraničí euroregiónu Beskydy*. Výskumný súbor tvorilo 92 žiakov 3. ročníka a 88 žiakov 6. ročníka z piatich obcí kysuckého regiónu.

2008).³ Deti mladšieho školského veku teda získavajú schopnosť izolovať slová z viet a dávať ich do vzťahov s podobnými javmi. Zároveň dochádza k výraznejšej organizovanosti asociovanej lexiky, a to najmä pri substantívach (Maršálová 1982). Výskumy ontogenézy voľných slovných asociácií však ukazujú, že v menšej miere syntagmaticko-syntaktické asociovanie pretrváva celý život (podľa Novák 1988). Na rozdiel od sekvenčnej povahy detských asociácií, ktorú niektorí autori vysvetľujú limitovanou jazykovou skúsenosťou detí, ktorá im nedovoľuje abstrahovať od konkrétneho kontextu, majú syntagmaticko-syntaktické asociácie dospelých vyššiu úroveň významových väzieb medzi slovami (Novák 1988).

3. METODOLÓGIA VÝSKUMU

V nasledujúcej časti štúdie opíšeme metodologický rámec a výskumný postup pri empirickom skúmaní slovných asociácií 6- až 7-ročných detí. Výskum slovných asociácií bol súčasťou spomínaného širšieho výskumu implicitných jazykových znalostí dieťaťa na začiatku školskej dochádzky, konkrétne prvou fázou výskumu slovo-tvorných znalostí dieťaťa (Liptáková 2020). **Cieľom výskumu** bolo zistiť výsledky spontánneho lexikálneho asociovania dieťaťa na podnetové slovo. Realizovali sme **kvalitatívny výskum**, v ktorom sme uplatnili **individuálnu administráciu**, t. j. výskumný nástroj na zisťovanie slovných asociácií sme aplikovali vždy s jedným participantom v osobitnej miestnosti. Výskumný súbor tvorilo 35 detí na základe zámerného výberu (žiaci 1. ročníka) a dostupného výberu (informovaný súhlas rodičov). Išlo o žiakov štyroch mestských škôl v Prešove. Zber dát sme realizovali v období marec – jún 2019.⁴

Pri zbere dát sme použili psycholingvistickú online **metódu lexikálneho rozhodovania** (lexical decision task; Mertins 2017). Online metódami sa zisťujú online jazykové procesy a automatizované mentálne procesy. Pomocou metódy lexikálneho rozhodovania je možné skúmať princípy organizácie mentálneho slovníka hovoriaceho a jeho porozumenie jazykovým jednotkám. Pri tejto metóde sa vyhodnocuje reakčný čas a správnosť lexikálneho rozhodnutia (ibid.). Pre potreby nášho výskumu sme použili adaptovanú verziu tejto metódy, ktorú sme kombinovali s prvkami slov-

³ Zaujímavé je zistenie L. Maršálovej (1982), keď pri medzijazykovom porovnaní paradigmatického asociovania slovenských a amerických detí zistila, že percento paradigmatických odpovedí pri všetkých troch podnetových slovných druhoch (substantíva, adjektíva, verbá) bolo u slovenských detí podstatne nižšie ako u amerických detí. Podobné výsledky prinieslo aj porovnanie s francúzskymi deťmi. Porovnanie s japonskými deťmi ukázalo zhodný rastúci trend paradigmatických asociácií pri podnetových substantívach, porovnateľný s deťmi z anglickej jazykovej oblasti, pri adjektívach a verbách však japonské deti asociovali menej (ibid.). Autorka tieto rozdiely hlbšie neanalyzuje, ale naznačuje možný vplyv jazykového typu.

⁴ Okrem autorky štúdie sa na administrácii výskumného nástroja zúčastnili doktorandi Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity: Dávid Džiak, Katarína Drozdová a Tatiana Hrušovská. Na vyhotovovaní transkriptov spolupracovala doktorandka Tatiana Hrušovská.

noasociačného experimentu podľa L. Maršálovej (1982). Úloha pre žiaka pri zisťovaní spontánných slovných asociácií znela: *Povedz, čo ti napadne ako prvé, keď počuješ slovo X*. Deti na otázku odpovedali ústne v individuálnom rozhovore s administrátorom. Použili sme voľný, kontinuálny a časovo nelimitovaný dizajn metódy lexikálneho rozhodovania (slovného asociovania), pretože naším zámerom bolo získať autentické dáta o charaktere spontánných asociácií detí. Deti sme v rozsahu odpovedí nelimitovali a nevyžadovali sme odpoveď iba jedným slovom. Vzhľadom na limitovanú kapacitu pracovnej pamäti 6- až 7-ročných detí (Kovalčíková et al. 2016) sme pri ústnom asociovaní nepredpokladali rozsiahlejšie asociačné vetvenie, ako sa napríklad ukázalo v písomnej forme asociovania vo výskume J. Mistríka (1980). Po položení otázky nasledovala reakcia participanta, ktorá končila jeho rozhodnutím nepokračovať.

Ako podnetové slová sme použili dovedna šesť substantív, pričom každý participant bol vystavený asociovaniu na tri podnetové substantíva z troch morfológických paradigiem odlišujúcich sa gramatickým rodom (*múr, dom – ryba, voda – mlieko, meno*). Podnetové slová sme zvolili jednak podľa kritéria frekvencie v súčasnej slovenčine⁵ a jednak podľa predpokladanej blízkosti pomenúvaných denotátov skúsenosti dieťaťa daného veku. Opierali sme sa pritom aj o výskum J. Kesselovej (2003) o preferovanej substantívnej lexike dieťaťa mladšieho školského veku. Podľa autorkiných zistení je približne každé desiate slovo v spontánnej detskej komunikácii konkrétne počítateľné apelatívum (Kesselová 2003, s. 42). Napríklad, nami zvolené podnetové slovo *voda* je v rámci najfrekventovanejších substantív detskej komunikácie druhé v poradí. Podobne sme sa snažili nadviazať aj na zistenia z raného lexikálneho vývinu, podľa ktorých patria nami zvolené podnetové slová *voda, ryba, dom, mlieko* k spoločnej substantívnej slovnej zásobe skúmaných detí už vo veku dvoch rokov (Slančová et al. 2018, s. 78 – 81).

Výber podnetových substantív zohľadňoval uvedené frekvenčné, sémantické a vývinové kritériá. Všetky podnetové substantíva sú slovotvorne nemotivované konkréta s jednoduchou morfematickou štruktúrou *koreňová morféma + gramatická morféma*. Reprezentanty troch gramatických rodov s odlišným fonologickým stvárnením gramatickej morfémy sme volili kvôli nadväzujúcej fáze výskumu, v ktorej sme elicitovali implicitné znalosti dieťaťa o slovotvornom hniezde na materiáli uvedených motivantov (Liptáková, v tlači). Naším zámerom bolo totiž, okrem iného, zistiť aj vnímanie fonologickej prekážky na hranici slovotvorného základu a slovo-

⁵ Pracovali sme s najnovšími frekvenčnými slovníkmi slovenčiny: Garabík – Kmeťová – Šimková – Zumrik et al. 2017 (FSS); Gajdošová – Šimková et al. 2018 (FHS). Zistené údaje o absolútnej frekvencii podnetových slov (rang): FHS (rozsah rangu 9959): *dom* (220), *meno* (291), *voda* (358), *ryba* (1262), *mlieko* (1476), *múr* (2514); FSS (rozsah rangu 29979): *dom* (169), *voda* (199), *meno* (248), *ryba* (1332), *múr* (2038), *mlieko* (2071).

tvorného sufixu. Z dôvodu následného skúmania slovotvorných znalostí bol výber podnetových slov ovplyvnený aj ich slovotvorným potenciálom⁶.

Z administrácie boli zhotovované zvukové záznamy, ktoré sme písomne transkribovali s anonymným označením participanta. Zozbierané jazykové dáta sme následne podrobili **kvalitatívnej obsahovej analýze** s využitím pomocnej kvantifikácie. V rámci konštitutívnych komponentov obsahovej analýzy uplatňujeme ich nasledujúce charakteristiky (Gavora 2015): typ obsahu – verbálne asociácie; výber súboru – intencionálny; hĺbka analýzy – manifestná i latentná (interpretujeme významy manifestované v transkriptoch); smer postupu – induktívny; druh kontroly dát – kredibilita; forma výsledkov výskumu – verbálna i numerická. Pod kredibilitou máme podľa P. Gavoru (2015) na mysli súbor postupov, ktorým sa usilujeme prezentovať dôveryhodnosť výskumu. Znamená to, že rezignujeme na objektivitu a reliabilitu výskumu, ale usilujeme sa o vzbudenie dôvery na základe dôkladného poznania skúmaného terénu, tzv. masívneho opisu výskumného postupu, podrobného zápisu interpretovaných výskumných dát a na základe reflexivity výskumníka.

4. VÝSKUMNÉ ZISTENIA

V rámci kvalitatívnej obsahovej analýzy transkriptov sme v detských slovných asociáciách identifikovali typy opakujúcich sa odpovedí a na základe toho sme vymedzili päť významových kategórií: (1) paradigmatické asociácie, (2) syntagmatické asociácie, (3) fonematická alebo paronymická asociácia, (4) zopakovanie podnetového slova a (5) žiadna reakcia. Občasné fonematické alebo paronymické asociovanie bolo interferenciou školského učiva o hláskach a perцепčných aktivít pri osvojení elementárneho čítania a písania (napr. *D ako dom; múr – mura*). Najfrekvencovanejšie boli však asociácie paradigmatického a syntagmatického typu. Tieto asociácie kategorizujeme podľa aparátu sémantických kategórií použitých vo výskume L. Maršálovej (1982), ktoré kombinujeme s typmi lexikálnych paradigiem (Ološtiak 2011).

Pri **paradigmatických asociáciách** sa vyskytli tieto sémantické kategórie:

- a) kategória nadradených pojmov (odráža proces hierarchického pojmového kódovania, napr. *ryba → zviera*; zaraďujeme sem aj vzťah celok a časť, napr. *dom → strecha*);
- b) kategória súvzťažných pojmov (členy tej istej pojmovej skupiny ako podnetové slovo: napr. synonymá *múr → plot*; členy lexikálneho poľa, napr. *voda → more, rieka, rybník*);
- c) kategória slovotvorných asociácií (členy slovotvornej paradigmy, napr. *múr → murovať, múr → murár*);

⁶ Slovtvorný potenciál podnetových motivantov sme vyhodnocovali podľa *Slovníka koreňových morférov slovenčiny* (Sokolová – Ološtiak – Ivanová 2012).

- d) kategória inkluzívnych častí (pomenovanie častí predmetu alebo jeho prirodzených produktov, napr. *ryba* → *šupiny*, *krava* → *mlieko*);
- e) kategória prípadov pojmu (zároveň hyperonymicko-hyponymický vzťah, napr. *ryba* → *kapor*);
- f) kategória lokalizácie a lokálnej styčnosti (asociácie podmienené charakteristickými lokálnymi vzťahmi, napr. *ryba* → *voda*; asociácie podmienené lokálnymi vzťahmi na základe subjektívnej skúsenosti, napr. *mlieko* → *MILK-AGRO*);
- g) kategória metaforických významov (napr. *dom* → *kocka*);
- h) kategória vzdialenejších významov (napr. *voda* → *vietor*).

Výsledky **syntagmatického asociovania** môžeme kategorizovať podľa sémantických kategórií vymedzených vo výskume L. Maršálovej (1982) len čiastočne, pretože deti neboli obmedzované jednoslovnou odpoveďou, a preto prirodzene asociovali v rečovom slede, napr. *dom – kúpili sme nový dom*. Výnimkou boli syntagmatické asociácie v kategórii definujúcich charakteristík, a to deskriptívne atribúty (*dom* → *veľký dom*) a aktivné charakteristiky (*ryba* → *pláva*).

V nasledujúcej časti uvedieme konkrétne prípady asociácií v rámci identifikovaných významových kategórií pri všetkých šiestich podnetových slovách. Získané empirické dáta vizualizujeme pomocou tabuliek a kvalitatívnu interpretáciu dát podopierame pomocnými kvantitatívnymi údajmi. V hlavičke tabuľky uvádzame v zátvorke počet participantov, ktorí asociovali na dané podnetové slovo. Každý participant bol vystavený spravidla trom podnetovým slovám, najčastejšie sa kombinovali substantíva DOM – VODA – MENO a MÚR – RYBA – MLIEKO.⁷ V tabuľke v zátvorkách uvádzame údaj o počte participantov, ktorí asociovali rovnako, a počet participantov pri žiadnej reakcii alebo pri opakovaní podnetového slova. Pri analýze dát sa budeme bližšie venovať syntagmatickým a paradigmatickým asociáciám. Ako sme uviedli vyššie, okrem týchto asociácií sa vyskytovalo občasné doslovné zopakovanie podnetového slova alebo žiadna reakcia participanta. Fonemické a paronymické asociácie hodnotíme ako interferenciu školského učiva pri nadobúdaní elementárnej gramotnosti.

Tab. 1: *Detské asociovanie pri podnetovom slove DOM (21 participantov)*

významová kategória	asociácie (typy a sémantické kategórie)
syntagmatické asociácie	rečový sled: DOM – ísť do domu; kúpili sme nový dom (2); spím doma; doma pozerám rozprávky; bývaš v dome; kde bývajú ľudia; deskriptívny atribút: DOM – veľký, pekný, nový;

⁷ Rozdielny počet participantov pri jednotlivých podnetových slovách bol spôsobený okolnosťami terénneho výskumu, najmä dostupnosťou participantov v čase administrácie (vrátane odchodov alebo príchodov detí, keďže výskum sa realizoval v popoludňajších hodinách v školskom klube detí).

paradigmatické asociácie	celok a časť: DOM – strecha (2), komín (3), okná (3), dvere (2); vzdialenejšie významy: DOM – mačka, psík, rodičia, deti (2), babka a dedko; inkluzívne časti: DOM – pivnica, garáž (2); lokalizácia: DOM – dvor, záhrada; metaforické významy: DOM – (je ako) kocka; slovtvorná asociácia: DOM – domovisko;
fonemická asociácia	D ako dom
zopakovanie podnetového slova	(2)
žiadna reakcia	(2)

Pri podnetovom substantíve DOM, ktorému bolo vystavených 21 participantov, prevažovali paradigmatické asociácie (23 výskytov) nad syntagmatickými (10 výskytov). Niektorí participantovia asociovali oboma spôsobmi, väčšinou však reagovali buď jedným, alebo druhým typom asociácie, a to aj po dodatočnej otázke administrátora. Napríklad:

Transkript_5⁸

A: Čo ti napadne ako prvé, keď počuješ slovo dom?

P: veľký dom (SA)

A: Ešte? Hocičo, čo ti napadne.

P: Je pekný dom. (SA) Je komín na ňom. (PA) A je dost' veľký. (SA)

Transkript_20

A: A keď sa opýtam na slovo dom?

P: komín, dvere, okno, garáž (PA)

A: Ešte?

P: pivnica (PA)

Transkript_17

A: A keď ti poviem slovo dom?

P: Že spím doma. (SA)

A: Ešte?

P: Že pozerám doma rozprávky. (SA)

Pri syntagmatických asociáciách sa sedemkrát objavuje asociácia v rečovom slede a trikrát deskriptívny atribút s kvalitatívno-hodnotiacim adjektívom.

⁸ Pri exemplifikáciách používame skratky: P (participant), A (administrátor), PA (paradigmatické asociácie), SA (syntagmatické asociácie), T_X – transkript a jeho číslo. Číslovanie transkriptov začína pri každom zo šiestich podnetových slov hodnotou 1.

Z hľadiska kolokačných spojení ide o štruktúry (podľa Ďurčo – Majchráková a kol. 2017): Atr + Sub1Nom (*veľký dom*), Verb + Sub1Gen (*isť do domu*), Verb + (Atr)Sub1Aku (*kúpili sme nový dom*), Verb + Sub1Lok (*bývaš v dome*). Substantívny význam podnetového slova *dom* sa v dvoch detských reakciách modifikoval na adverbiálny význam (*spím doma*). Pri **paradigmatických asociáciách** zaznamenávame asociovanie v rámci šiestich sémantických kategórií. Najviac výskytov je pri kategórii celok a časť a súvisiacej kategórii inkluzívnych častí. Participanti viackrát asociovali aj konotáciu „kto/čo žije, býva v dome“, ktorú subjektívne po-
 citovali ako dôležitú. Vyskytla sa jedna metaforická asociácia (prirovnanie domu k tvaru kocky) a jedna slovtvorná asociácia v podobe novotvaru *domovisko* s pejoratívnu interpretáciou: „*Že keď sa tak nahneváš, že proste je to starý dom. To je domovisko*“ (T_13).

Tab. 2: Detské asociovanie pri podnetovom slove **MÚR** (15 participantov)

významová kategória	asociácie (typy a sémantické kategórie)
syntagmatické asociácie	rečový sled: MÚR – stavali sme múr; stavíme ho; múr je také, že napríklad je svetová vojna a si postavili múr; múr potrebujeme na nejaké veci;
paradigmatické asociácie	slovtvorná asociácia: MÚR – murovať (3), murár (2); lokalizácia: MÚR – doma, záhrada; inkluzívne časti: MÚR – dom, domček; synonymá: MÚR – plot;
fonemická a paronymická asociácia	m, mama, Mária, ú, mura (= motýľ!);
zopakovanie podnetového slova	(0)
žiadna reakcia	(3)

Pri podnetovom substantíve MÚR, ktorému bolo vystavených 15 participantov, opäť prevažovali paradigmatické asociácie (10 výskytov) nad syntagmatickými (4 výskyty). V porovnaní s podnetovým slovom *dom* participanti so slovom *múr* asociovali menej významov, čo možno pripísať jednak nižšej frekvencii slova *múr* v jazyku (pozri pozn. č. 5), ale aj neustálenosti tohto pojmu v mentálnom slovníku dieťaťa daného veku. Pri **syntagmatických asociáciách** produkovaných v rečovom slede prevažuje kolokácia Verb + Subs1Aku (*stavať múr, potrebujeme múr*). Z **paradigmatických asociácií** sa objavuje synonymum (*múr* → *plot*) a s ním súvisiace subjektívne konotované významy lokalizácie (*múr* (= murovaný plot) je *doma, na záhrade*), ako aj asociácia „múr ako inkluzívna časť domu“. Polovicu výskytov paradigmatických asociácií tvoria slovtvorné asociácie s motivačným významom činnosti alebo osoby podľa vzťahu k motivantu *múr*: „*Pán murár stáva, muruje stenu a pritom používa aj múr*“ (T_10).

Tab. 3: Detské asociovanie pri podnetovom slove **RYBA** (16 participantov)

významová kategória	asociácie (typy a sémantické kategórie)
syntagmatické asociácie	rečový sled: RYBA – že pláva v jazere; ryba pláva vo vode (2); pláva na vode; ryba pláva v potoku; také, čo žije vo vode; že ju môžeme aj kŕmiť; rybu chytíme, potom ju upečieme, a potom ju jeme; ryba žije vo vode, a plutvami pláva, a keď dýcha, tak pôjdu také bublinky; aktívna charakteristika: RYBA – pláva (2);
paradigmatické asociácie	lokalizácia: RYBA – voda (3), rieka; inkluzívne časti: RYBA – šupiny, plutvy, končatiny; prípád pojmu: RYBA – kapor, delfín; lexikálne pole (vodné živočíchy): RYBA – rak, krab; nadradené pojmy: RYBA – zvierá;
paronymická asociácia	ruka;
zopakovanie podnetového slova	(2)
žiadna reakcia	(0)

Pri podnetovom substantíve RYBA, ktorému bolo vystavených 16 participantov, asociovali iba paradigmaticky siedmi participanti (z toho jeden aj paronymicky) a iba syntagmaticky ôsmi participanti. V rámci **paradigmatických asociácií** pozorujeme kategórie očakávané v súvislosti so sémantickým potenciálom podnetového substantíva *ryba*, a to prípady pojmu (*kapor*), živočíchy z rovnakého lexikálneho poľa vodných živočíchov (*krab*), asociácie v rámci kategórie inkluzívnych častí (*šupiny*), lokalizačné asociácie (*voda*), ale aj nadradené pojmy (*zvierá*). Čistá syntagmatická asociácia sa vyskytla iba dvakrát v rámci kategórie aktívnej charakteristiky (*ryba* → *pláva*). Niektoré **syntagmatické asociácie** v rečovom slede obsahujú aj pojmy asociované paradigmaticky, ale bez ich izolovania z prúdu reči. Napr.: „ryba pláva v jazere, v potoku, vo vode (lokalizácia); ryba pláva *plutvami* (inkluzívne časti), a keď dýcha, tak pôjdu také *bublinky*“ (vzdialenejšie významy). Pri kolokačných vzťahoch pozorujeme tri štruktúry: Sub1Nom + Verb (*ryba pláva*), Sub1Nom + Verb (+ Sub2Lok) (*ryba pláva/žije vo vode/v potoku/v jazere*) a Verb + Subs1Aku (*kŕmiť, chytiť, upieť, jesť rybu*).

Tab. 4: Detské asociovanie pri podnetovom slove **VODA** (20 participantov)

významová kategória	asociácie (typy a sémantické kategórie)
syntagmatické asociácie	rečový sled: VODA – kúpu sa v nej ryby a žaby (môžu plávať na pláži, sú tam mušle, piesok); Lukáš sa kúpe vo vode; môžeš sa v nej kúpať alebo sprchovať; niekedy som videl vodu; deskriptívny atribút: VODA – veľká; aktívna charakteristika: VODA – pijeme (4);

paradigmatické asociácie	lexikálne pole: VODA – rybník, more, rieka (vodné plochy); VODA – kofola (nápoje); lokalizácia: VODA – kúpeľňa, vaňa, fľaša (2), studňa; vzdialenejšie významy: VODA – pes, vánok, vietor; slovotvorná asociácia: VODA – vodička, vodník, vodár; inkluzívne časti: VODA – kamene (vo vode);
fonemická asociácia	v, vo;
zopakovanie podnetového slova	(0)
žiadna reakcia	(1)

Pri podnetovom substantíve VODA, ktorému bolo vystavených 20 participantov, prevažovali paradigmatické asociácie (16 výskytov) nad syntagmatickými asociáciami (9 výskytov). V rečovom slede participantí uplatnili kolokáciu Verb + Sub1Lok (*kúpať sa vo vode*) a Verb + Sub1Aku (*vidieť vodu*). V rámci **syntagmatických asociácií** až štyrikrát asociovali aktivitnú charakteristiku (*voda* → *piť*; Verb + Sub1Aku) a raz deskriptívny atribút (*voda* → *veľká voda*; Atr + Sub1Nom). Podobne ako pri podnetovom slove *ryba* aj pri slove *voda* obsahovali niektoré syntagmatické asociácie aj pojmy asociované paradigmaticky, ale bez izolovania z rečového prúdu: Napr. „vo vode sa kúpu *ryby* a *žaby*“ (lexikálne pole vodné živočíchy), pričom táto asociácia ešte pokračovala reťazením – „môžu plávať *na pláži*, sú tam *mušle* a *piesok*“ (vzdialenejšie významy). Čisto **paradigmaticky** participantí **asociovali** v rámci šiestich kategórií: členmi dvoch lexikálnych polí (vodné plochy a nápoje); lokalizačnými vzťahmi súvisiacimi s interiérom (*kúpeľňa*), exteriérom (*studňa*) aj s pojmom nádoba (*fľaša*); inkluzívnymi časťami (*kamene vo vode*) a vzdialenejšími asociáciami (*pes*, *vánok*). Na podnetové substantívum *voda* participantí reagovali aj slovotvorne, a to laudatívom *vodička* a dvoma konateľskými názvami (*vodník*, *vodár*), pričom slovotvorná štruktúra *vod-ár* nebola interpretovaná v súlade s konvenčným lexikálnym významom, ale nekonvenčne, subjektívne: „*Vodár je jako chytáš ryby len na lodi. Nieže len si niekde na piesku sadneš, a tak chytáš, ale na lodi to je*“ (T_13).

Tab. 5: Detské asociovanie pri podnetovom slove **MLIEKO** (16 participantov)

významová kategória	asociácie (typy a sémantické kategórie)
syntagmatické asociácie	rečový sled: MLIEKO – piješ to alebo to dáš mačke; pijem ráno mlieko; moja sestra pije mlieko; mlieko tiež pijeme, a potom sme silní jak veľkí školáci; že predavačka dáva mlieko; aktivitná charakteristika: MLIEKO – piť (6), kupujeme; deskriptívny atribút: MLIEKO – zimné (= studené);

paradigmatické asociácie	lokalizácia: MLIEKO – chladnička, ľadnička, miska, pohár, MILK-AGRO; inkluzívne časti: MLIEKO – krava (2); vzdialenejšie významy: MLIEKO – koláč, cukor;
fonemická asociácia	(0)
zopakovanie podnetového slova	(1)
žiadna reakcia	(1)

Podnetové substantívum MLIEKO vyvolalo u väčšiny zo 16 participantov kategoriálne organizované asociácie, a to tak paradigmatické ako syntagmatické, pričom celkovo prevládali syntagmatické asociácie (13 výskytov oproti 9 výskytom paradigmatických asociácií). Pri **syntagmatickom asociovaní** v rečovom slede dominuje syntakticky rozšírená asociovaná činnosť „piť mlieko“ (Verb + SubIAku: *pijem ráno mlieko, moja sestra pije mlieko* a pod.). Zároveň sa táto syntagmatická asociácia správa kategoriálne pri produkovaní aktivitnej charakteristiky podnetového slova (až šesťkrát *mlieko* → *piť*). Asociované verbum *piť* participanti použili vo viacerých tvaroch (prézent, futúrum, singulár, plurál) a modalitách (spolu s modálnym verbom alebo bez neho: *mlieko* → *môžeme piť, dá sa piť, pijeme*). Zo syntagmatických asociácií sa ešte vyskytol deskriptívny atribút (*mlieko* → *zimné*). Pri **paradigmatickom asociovaní** zaznamenávame kategóriu inkluzívnych častí, ale v opačnej perspektíve (*mlieko* → *krava*). Častá je kategória lokalizácie so špecifikovaním priestorového významu „kde (v *chladničke*, v predajni *MILK-AGRO*, v *miske*) sa mlieko nachádza“. Objavujú sa aj vzdialenejšie významy (*mlieko* → *koláč*). Paradigmaticky súvzťažné pojmy nachádzame aj neizolované pri asociovaní v rečovom slede: „mlieko dáš *mačke*; *predavačka* dáva mlieko“ (vzdialenejšie významy).

Tab. 6: Detské asociovanie pri podnetovom slove **MENO** (20 participantov)

významová kategória	asociácie (typy a sémantické kategórie)
syntagmatické asociácie	rečový sled: MENO – chlapec má meno; spomeniem si na meno nejakej kamarátky; že je to meno nejakých detí;
paradigmatické asociácie	prípady pojmu: MENO – svoje meno a priezvisko (2); iné antroponymum (kamarát, spolužiak, súrodenec, 6); iné proprium (Amerika); lexikálne pole: MENO – priezvisko a meno; meno zvieratá; vzdialenejšie významy: MENO – hra meno, mesto, zvieratá, vec;
fonemická a paronymická asociácia	me, m (2), e, meniť, mama, mame;
zopakovanie podnetového slova	(0)
žiadna reakcia	(1)

Podnetové substantívum MENO, ktorému bolo vystavených 20 participantov, vyvolalo najviac **paradigmatických asociácií** v kategórii prípad pojmu, keď deti uvádzali konkrétne propriá, predovšetkým svoje meno a priezvisko alebo mená kamarátov, spolužiakov a súrodencov, v jednom prípade geonymum (*Amerika*). Paradigmaticky asociovali aj členmi lexikálneho poľa (*priezvisko, meno zvieratá*) alebo vzdialenejšími významami (*hra meno, mesto, zvieratá, vec*). Dominantná antroponymická asociácia bola súčasťou aj **syntagmatického asociovania** v rečovom slede (*chlapček má meno*). Celkovo bol pomer paradigmatických a syntagmatických asociácií 12 : 3. Pri podnetovom substantíve *meno* zaznamenávame spomedzi všetkých podnetových slov najviac fonematických a paronymických asociácií súvisiacich s osvojením elementárneho čítania a písania.

5. ZÁVERY A DISKUSIA

Získané empirické dáta ukazujú, že asociovanie na podnetové substantíva u 6- až 7-ročných detí prebieha v kontinuu syntagmatických a paradigmatických asociácií, čo korešponduje so zisteniami doterajších slovenských a zahraničných výskumov (Maršalová 1982; Mistrík 1980; Novák 1988; Owens 2008; Vužňáková 2020). V našom výskumnom súbore sa ukazuje, že mierne prevažujú paradigmatické asociácie organizované v rámci viacerých sémantických kategórií. Zistené typy syntagmatických a paradigmatických asociácií zhrňame v nasledujúcej tabuľke. Jednotlivé typy radíme zostupne podľa počtu podnetových slov, pri ktorých sa vyskytli.

Tab. 7: Typy syntagmatických a paradigmatických asociácií vo výskumnom súbore

syntagmatické asociácie	paradigmatické asociácie
asociovanie v rečovom slede (6)	kategória lokalizácie a lokálnej styčnosti (5)
kategória aktivitej charakteristiky (3)	kategória inkluzívnych častí (5)
kategória deskriptívnych atribútov (3)	kategória vzdialenejších významov (4)
	kategória slovotvorných asociácií (3)
	kategória súvzťažných pojmov: členy lexikálneho poľa (3)
	kategória prípadov pojmu (2)
	kategória celku a časti (1)
	kategória nadradených pojmov (1)
	kategória metaforických významov (1)
	kategória súvzťažných pojmov: synonymá (1)

Počty výskytov jednotlivých typov syntagmatických a paradigmatických asociácií alebo počty konkrétnych prípadov v rámci vymedzených typov pri jednotlivých podnetových substantívach treba rozhodne relativizovať, a to z dvoch hlavných dôvodov. Prvým dôvodom je sémantika podnetového substantíva, ktorá výrazne

ovplyvňuje jeho asociačný potenciál a zastúpenie jednotlivých asociačných typov (porov. Maršálová 1982, s. 111). Napríklad, kategória prípadov pojmu bola podľa sémantického očakávania zastúpená pri podnetových substantívach *ryba* (*kapor, delfín*) a *meno* (konkrétne antroponymá) alebo kategória lokalizácie a lokálnej styčnosti sa nevyskytla iba pri jedinom podnetovom substantíve *meno*, pretože jeho sémantika asociovanie tohto významu nepodnecuje. Druhým dôvodom sú všeobecné znalosti, jazyková skúsenosť, ako aj momentálna verbálna fluencia participantov, ktoré sa v asociáciách premietli. Napriek tomu sa nazdávame, že autentické reakcie naznačujú isté preferencie v asociačných väzbách a ich organizovaní v mentálnom slovníku dieťaťa daného veku.

Zistili sme, že pri **paradigmatickom asociovaní**, teda pri asociovaní na podnetové substantívum iným substantívom, deti produkovali asociácie v rámci desiatich rôznych kategórií. Ukazuje sa, že k preferovaným kategóriám patrí lokalizácia, inkluzívne časti, vzdialenejšie významy, slovotvorné asociácie a lexikálne pole. Kategória **lokali-zácie a lokálnej styčnosti** naznačuje preferenciu priestorovej sémantiky v lexikálnych asociáciách dieťaťa, ktorá súvisí s už zistenými vývinovými tendenciami. Ontogeneticky si dieťa sémantickú kategóriu lokalizácie osvojuje ako štvrtú v poradí (Kesselová 2008) a v troch rokoch veku je práve kategória priestorovosti podkladom formovania všetkých tvarových podôb nepriamych pádov (Kesselová 2018). Preferenciu tejto kategórie možno interpretovať aj v súvislosti s kognitívnym vývinom a konkrétnym myslením dieťaťa daného veku (Piaget – Inhelder 1997), pretože dieťa priestorové vzťahy chápe na základe vlastnej telesnej skúsenosti⁹ a zároveň sa jeho myslenie vyznačuje prezentizmom (Šulová 2010, s. 69), čiže chápaním typu „tu a teraz“. Preferencia kategórie **inkluzívnych častí** naznačuje prototypové chápanie slovného významu dieťaťom a narastanie počtu uvedomovaných vlastností exemplárov (Owens 2008, s. 332). Zároveň odráža formujúcu sa kognitívnu štruktúru decentrácie, teda schopnosť viacdimenzionálneho opisu objektu, keď je dieťa schopné identifikovať viaceré znaky predmetu (Owens 2008, s. 318). Kategória **vzdialenejších významov** poukazuje na výskyt detských subjektívnych konotácií pri interpretovaní slovného významu, a tak aj na potrebu pri rozvíjaní detskej lexiky zohľadňovať nielen denotačné, ale aj konotačné význam lexém (porov. Pacovská 2012). **Slovotvorné asociácie** detí reflektujú významnú úlohu slovotvornej motivácie v slovnej zásobe slovenčiny a zároveň implicitné znalosti 6- až 7-ročného dieťaťa o slovotvorných prostriedkoch, pravidlách a procesoch (porov. Liptáková 2020, Liptáková, v tlači). Asociácie v kategórii **lexikálneho poľa** dokumentujú rozvíjajúcu sa schopnosť dieťaťa zoskupovať veci a javy do súborov podľa spoločných definičných znakov, pričom oporou je kognitívna štruktúra grupovania (Piaget – Inhelder 1997). Asociovanie členmi lexikálneho poľa ukazuje, že

⁹ Porov. telesno-priestorový a antropocentrický základ vytvárania jazykového obrazu sveta v spontánnom či naivnom jazykovom vedomí (Vaňková et al. 2005).

deti chápu pojmové triedenie súvzťažných slov na základe spoločného príznaku, klásemý (Ološtiak 2021, s. 28).

Pri **syntagmatickom asociovaní** zaznamenávame dva druhy asociačných reakcií. Pri každom podnetovom slove sa objavuje **asociovanie v rečovom slede**, pričom použité syntaktické štruktúry zodpovedajú valenčným a kolokačným štruktúram v jazyku (najčastejšie Verb + Sub1Aku, Verb + Sub1Lok). Zároveň asociácie v rečovom slede, v ktorých deti prirodzene rozvíjali sémantiku východiskovej predikatívnej syntagmy, obsahovali aj paradigmaticky asociované pojmy, ale bez ich izolovania z rečového prúdu. Jednoslovné syntagmatické asociácie participantov bolo možné zaradiť do dvoch sémantických kategórií, a to **aktívnej charakteristiky** (asociácia substantívum → verbum) a **deskriptívnych atribútov** (asociácia substantívum → adjektívum). Aj pri týchto syntagmatických asociáciách participantí uplatňovali uzualizované väzby medzi slovami s prevahou atributívnej (Atr + Sub1Nom; *veľký dom*), predikatívnej (Sub1Nom + Verb; *ryba pláva*) a objektovej (Verb + Sub1Aku; *pijeme vodu*) kolokačnej štruktúry.

Predstavené výskumné zistenia sú však okrem spomínaného vplyvu sémantiky podnetového substantíva limitované aj malým rozsahom podnetového materiálu (6 slov) a samotného výskumného súboru (pri jednotlivých podnetových slovách 15 – 21 participantov), ako aj metódou zberu dát (voľné a časovo neobmedzené lexikálne rozhodovanie). Z týchto dôvodov nemožno naše zistenia priamo konfrontovať so zisteniami z výskumov, ktoré uplatnili iný výskumný postup, napr. robustnejší podnetový materiál (porov. 40 podnetových substantív; Maršálová 1982) alebo početnejší výskumný súbor (porov. 150 žiakov 1. ročníka základnej školy; Maršálová 1982). Čo sa však napriek tomu ukazuje v oboch výskumoch ako podobné, je výskyt syntagmatických asociácií (porov. aj Mistrík 1980), ale zároveň tendencia nárastu paradigmatických asociácií (porov. aj Vužňáková 2020), ako aj zastúpenie všetkých identifikovaných sémantických kategórií v asociačných reakciách žiaka na začiatku školskej dochádzky¹⁰.

V našom materiáli pomer syntagmatických a paradigmatických asociácií kolísal v prospech jednej alebo druhej skupiny v závislosti od podnetového substantíva. Pri podnetových slovách *dom*, *múr*, *voda*, *meno* prevažovali paradigmatické asociácie; pri podnetovom slove *ryba* mierne prevažovali syntagmatické asociácie, pričom viacerí participantí asociovali oboma spôsobmi; syntagmatické asociácie prevažovali pri podnetovom slove *mlieko*, opäť s kombinovaním oboch spôsobov u niektorých participantov. Celkovo naše dáta ukazujú väčšie zastúpenie paradigmatického aso-

¹⁰ Vo výskume L. Maršálovej (1982, s. 108) je percentuálne zastúpenie sémantických kategórií pri 20 najfrekvencovanejších podnetových substantívach u žiakov 1. ročníka takéto: aktívna charakteristika (31,3), deskriptívne atribúty (23,5), koordinované pojmy (13,3), prípady pojmu (8,9), lokalizácia a lokálna styčnosť (8,8), inkluzívne časti (7,6), nadradené pojmy (3,2), prenesené významy (0,3), iné odpovede (3,1). Celkovo je pomer medzi syntagmatickými a paradigmatickými odpoveďami 54,8 : 42,1 (zvyšok do 100 % tvoria iné odpovede).

ciovania, čo môže byť ovplyvnené aj iným spôsobom výberu podnetových slov, ktoré sme na rozdiel od výskumu L. Maršálovej (1982) nevyberali iba podľa frekvencie v jazyku, ale aj na základe údajov o sémantickej preferencii substantív v detskej reči. Výraznejšie zastúpenie paradigmatického asociovania sa v porovnaní so zisteniami L. Maršálovej (1982) ukázalo aj vo výskume detských znalostí lexikálnej kategorizácie K. Vužňákovskej (2000, s. 170). Opäť však pripomíname riziko porovnávania pri nerovnakom výskumnom postupe, čo platí aj o výskume K. Vužňákovskej (2000).

Napriek uvedeným limitom nám realizovaný výskum umožnil náhľad do asocičných procesov dieťaťa vo veku 6 – 7 rokov a získanie autentických dát o spôsoboch a kategóriách lexikálneho asociovania. Výskumné zistenia považujeme za čiastkovú informáciu o organizácii verbálnych jednotiek v mentálnom slovníku dieťaťa daného veku. Výsledky nášho výskumu sú tak príspevkom k poznaniu jazykového vývinu dieťaťa a môžu ponúknuť implikácie pre rozvíjanie jeho jazykových schopností. Ide napríklad o jazykovú oblasť porozumenia textu, kde je potrebné nielen poznanie významov slov, ale predovšetkým chápanie siete vzťahov a asociácií medzi významami, t. j. hĺbkové znalosti slovnej zásoby. Podľa výskumov sa dôležitosť slovnej zásoby pre porozumenie textu zvyšuje práve medzi 7. až 10. rokom veku dieťaťa (Oakhill – Cain – Elbro 2015, s. 59 – 61). A, v neposlednom rade, štúdium sémantického vývinu môže prispieť aj k štúdiu samotného jazyka a k jeho adekvátnejšiemu opisu (porov. Dolník 2005; Maršálová 1982).

Literatúra

- BALÁŽOVÁ, Ľ. – BOSÁK, J. (eds.) (2005): *Slovník cudzích slov (akademický)*. 2. dopl. a prepr. vyd. Spracoval kolektív autorov pod vedením V. Petráčkovej a J. Krausa. Preklad Ľ. Balážová, J. Bosák, J. Genzor, I. Ripka, J. Skladaná. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá.
- DOLNÍK, J. (1990): *Lexikálna sémantika*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- DOLNÍK, J. (2003): *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- DOLNÍK, J. (2005): Jazykový systém ako kognitívna realita. In: Rybár, J. – Kvasnička, V. – Farkaš, I. (eds.): *Jazyk a kognícia*. Bratislava: Kalligram, s. 39 – 82.
- ĎURČO, P. – MAJCHRÁKOVÁ, D. a kol. (2017): *Slovník slovných spojení. Podstatné mená*. Bratislava: Veda.
- FURDÍK, J. (1993): *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter 1993.
- GAJDOŠOVÁ, K. – ŠIMKOVÁ, M. et al. (2018): *Frekvenčný slovník hovorenej slovenčiny na báze Slovenského hovoreného korpusu*. Bratislava: Veda.
- GARABÍK, R. – KMEŤOVÁ, B. – ŠIMKOVÁ, M. – ZUMRÍK, M. et al. (2017): *Frekvenčný slovník slovenčiny na báze Slovenského národného korpusu*. Bratislava: Veda.
- GAVORA, P. (2015): Obsahová analýza v pedagogickom výskume: Pohľad na jej súčasné podoby. In: *Pedagogická orientace*, 25/3, s. 345 – 371.
- JAROŠOVÁ, A. – BUZÁSSYOVÁ, K. (eds.) (2006): *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda.
- KESSELOVÁ, J. (2003): *Morfológia v komunikácii detí*. Prešov: Vydavateľstvo Anna Nagyová.
- KESSELOVÁ, J. (2008): Sémantické kategórie v ranej ontogenéze reči dieťaťa. In: Slančová, D. (ed.): *Štúdie o detskej reči*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, s. 121 – 167.

- KESSELOVÁ, J. (2018): Genitív v ranej ontogenéze reči dieťaťa osvojujúceho si slovenčinu. In: Slančová, D. (ed.): *Desať štúdií o detskej reči*. Bratislava – Prešov: Veda – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, s. 446 – 507.
- KLIMOVIČ, M. – KOPČIKOVÁ, M. – LIPTÁKOVÁ, E. – VUŽŇÁKOVÁ, K. (2020): *Implicitné jazykové znalosti dieťaťa*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- KOVALČIKOVÁ, I. et al. (2016): *Diagnostika a stimulácia kognitívnych a exekutívnych funkcií žiaka v mladšom školskom veku*. 2. dopl. vydanie. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- LIPTÁKOVÁ, E. (2007): Kognitívno-komunikačná interpretácia prototypu vidieka na poľsko-slovenskom pomedzí deťmi mladšieho a staršieho školského veku. In: Nowakowska-Kempna, I. (ed.): *Uczeń na pograniczu językowym polsko-słowackim*. Bielsko-Biala: Akademia Techniczno-Humanistyczna, s. 97 – 109.
- LIPTÁKOVÁ, E. (2020): Slovtvorné znalosti. In: Klimovič, M. – Kopčíková, M. – Liptáková, E. – Vužňáková, K.: *Implicitné jazykové znalosti dieťaťa*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, s. 197 – 288.
- LIPTÁKOVÁ, E. *Implicitné znalosti dieťaťa o slovtvornom hniezde* (v tlači).
- MARŠÁLOVÁ, L. (1982): *Psycholingvistická analýza vývinu lexiky. Asociačné štruktúry v subjektívnom slovníku*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MERTINS, B. (2017): Psycholingvistické metódy. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/PSYCHOLINGVISTICKÉ%20METODY> (cit. 27. 10. 2021)
- MISTRÍK, J. (1969): *Frekvencia slov v slovenčine*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MISTRÍK, J. (1980): Asociačné zákony v prúde reči. In: *Jazykovedný časopis*, 31/1, s. 21 – 25.
- MISTRÍK, J. (1999): *Jazyk a reč*. 2. upr. vyd. Bratislava: Mladé letá.
- NOVÁK, Z. (1988): *Volné slovní párové asociace v češtině*. Praha: ACADEMIA, nakladatelství Československé akademie věd.
- OAKHILL, J. – CAIN, K. – ELBRO, C. (2015): *Understanding and Teaching Reading Comprehension. A handbook*. London and New York: Routledge.
- OLOŠTIAK, M. (2011): *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta.
- OLOŠTIAK, M.: *Paradigmatická motivácia*. Dostupné na: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak10/subor/2.pdf> (cit. 2. 11. 2021).
- OWENS, R. E. (2008): *Language Development. An Introduction*. 7th edition. New York: Allyn and Bacon.
- PACOVSKÁ, J. (2012): *K hlubinám študákovy duše (Didaktika mateřského jazyka v transdisciplinárním kontextu)*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum.
- PIAGET, J. – INHELDER, B. (1997): *Psychologie dítěte*. Praha: Portál.
- SLANČOVÁ, D. (ed.) (2008): *Štúdie o detskej reči*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta.
- SLANČOVÁ, D. (ed.) (2018): *Desať štúdií o detskej reči*. Bratislava – Prešov: Veda – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- SLANČOVÁ, D. – LIPTÁKOVÁ, E. – ONDRÁČKOVÁ, Z. – VUŽŇÁKOVÁ, K. (2018): Slovná zásoba v ranom veku. In: Slančová, D. (ed.): *Desať štúdií o detskej reči*. Bratislava – Prešov: Veda – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, s. 25 – 86.
- SOKOLOVÁ, M. – OLOŠTIAK, M. – IVANOVÁ, M. (eds.) (2012): *Slovník koreňových morfém slovenčiny*. 3. upr. a dopl. vydanie. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- ŠULOVÁ, L. (2010): *Raný psychický vývoj dieťaťa*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum.
- VAŇKOVÁ, I. – NEBESKÁ, I. – SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L. – ŠLÉDROVÁ, J. (2005): *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum.
- VUŽŇÁKOVÁ, K. (2020): Znalosti lexikálnej kategorizácie. In: Klimovič, M. – Kopčíková, M. – Liptáková, E. – Vužňáková, K.: *Implicitné jazykové znalosti dieťaťa*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, s. 109 – 196.